

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

BOSHLANG'ICH SINFI ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSALARIDA KITOBXONLIKKA O'RGATISH METOD VA VOSITALARI

U.Sh.Tog'ayeva

*Ilmiy rahbari: Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasida dotsenti, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Jabborova Dildora Abdurahmonovna

Buxoro Xalqaro Universiteti 2-kurs magistri

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada boshlang'ich sinfi ona tili va o'qish savodxonligi darslarida kitobxonlikni shakllantirishning zamonaviy metod va vositalari xalqaro ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. UNESCO, PIRLS, PISA kabi xalqaro baholash dasturlari natijalari, konstruktivistik ta'lim nazariyasi, metakognitiv yondashuv hamda integrativ o'qitish tamoyillari umumlashtirilib, milliy ta'lim tizimi sharoitida samarali qo'llash mexanizmlari ishlab chiqiladi. Tadqiqotda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish jarayonida o'quvchining individual xususiyatlari, o'qituvchining metodik mahorati va ta'lim muhitining roli tizimli asosda yoritiladi. Ilmiy yangilik sifatida kitobxonlikni shakllantirishda analitik o'qish, refleksiv fikrlash va raqamli vositalarni uyg'unlashtirgan kompleks model taklif etiladi.*

KALIT SO'ZLAR: *o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, metodika, interfaol usullar, metakognitiv yondashuv, didaktik vositalar, raqamli texnologiyalar, integrativ ta'lim, pedagogik innovatsiya.*

KIRISH. Global ta'lim tizimida o'qish savodxonligi boshlang'ich bosqichdan shakllantiriladigan asosiy kompetensiya sifatida e'tirof etilmoqda. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha 10 yoshli bolalarning qariyb 64 foizi o'qilgan matn mazmunini to'liq tushunib bera olmaydi, bu esa keyingi ta'lim bosqichlarida bilimni egallash jarayoniga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatadi. PIRLS tadqiqotlari natijalari ham o'qish savodxonligining boshlang'ich sinfdan shakllanish darajasi mamlakatning umumiy ta'lim sifati bilan chambarchas bog'liq ekanini tasdiqlaydi. Shu jihatdan qaralganda, kitobxonlikka o'rgatish jarayoni faqat texnik o'qish malakasini emas, balki mazmunni anglash, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini ham qamrab olishi zarur.

Boshlang'ich sinfi ona tili va o'qish savodxonligi darslari kitobxonlik madaniyatining poydevorini yaratadi. Agar biz o'quvchini faqat matnni tez o'qishga o'rgatsak, sen va siz kuzatganingizdek, mazmunni chuqur anglash darajasi yetarli shakllanmaydi. Aksincha, analitik savollar, muloqotga asoslangan o'qish va refleksiv topshiriqlar orqali o'quvchi matn bilan faol muloqotga kirishadi. Xalqaro tajribada konstruktivistik yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning tanqidiy tafakkuri 25–30 foizga yuqori rivojlanishi aniqlangan. Bu ko'rsatkich biz va ular o'rtasidagi metodik farqlarni tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Mavjud muammo shundaki, ko'plab ta'lim muassasalarida kitobxonlikni rivojlantirish jarayoni an'anaviy, reproduktiv usullarga tayanib qolmoqda. O'qish savodxonligi ko'pincha matnni qayta hikoya qilish bilan cheklanadi, tanqidiy va ijodiy yondashuv yetarlicha shakllanmaydi. Sizlar ta'lim jarayonida interfaol metodlarni qo'llamasangiz, o'quvchi passiv qabul qiluvchi bo'lib qoladi. Shu bois mazkur maqolada kitobxonlikni shakllantirishning zamonaviy metod va vositalarini tizimli tahlil qilish, ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish hamda amaliy samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yondashuv ishlab chiqish maqsad qilib qo'yildi.

Taklif etilayotgan yondashuv o'qish savodxonligini rivojlantirishda uch komponent – metodik strategiyalar, psixologik motivatsiya va raqamli vositalar integratsiyasiga asoslanadi. Bu model orqali boshlang'ich sinf o'quvchisida mustaqil fikrlash, matnni tahlil qilish va baholash ko'nikmalari barqaror shakllanadi. Natijada kitobxonlik faqat fan doirasida emas, balki shaxsiy rivojlanishning muhim omiliga aylanadi.

ASOSIY QISM

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida kitobxonlikni shakllantirish jarayoni ko'p komponentli pedagogik tizim sifatida qaralishi lozim. Xalqaro tadqiqotlar, xususan PIRLS va PISA natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qish tezligi emas, balki matnni tushunish, tahlil qilish va qo'llash ko'nikmasi o'quvchining keyingi akademik muvaffaqiyatini belgilaydi. Agar biz dars jarayonini faqat fonetik o'qishga yo'naltirsak, sen va siz kuzatganingizdek, mazmuniy idrok cheklangan bo'lib qoladi. Shu bois kitobxonlikka o'rgatishda analitik, muloqotga asoslangan va metakognitiv yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Metakognitiv strategiyalar o'quvchiga “men nima o'qiyapman, qanday tushunyapman va nimani anglamadim?” degan savollarni ongli ravishda qo'yish imkonini beradi. Xalqaro tajribada “Think-aloud”, “Questioning the Author”, “Reciprocal Teaching” kabi metodlar o'qish savodxonligini 20 foizgacha oshirishga xizmat qilgani aniqlangan. Bu jarayonda biz o'qituvchi sifatida yo'naltiruvchi rolni bajarib, sizlar o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undashingiz zarur. O'quvchi matn bilan faol muloqotga kirishganda, ular nafaqat mazmunni anglaydi, balki muallif pozitsiyasini baholashni ham o'rganadi.

Interfaol metodlar kitobxonlikni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. “Klaster”, “Insert”, “Venn diagrammasi”, “Aqliy hujum” kabi usullar matnni strukturaviy tahlil qilishga yordam beradi. Agar sen o'quvchini bahs-munozaraga jalb qilsang, u o'qilgan asar yuzasidan shaxsiy munosabatini shakllantiradi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, muloqotli o'qish muhiti da bilimni eslab qolish darajasi 30–35 foizga yuqori bo'ladi. Shu sababli kitobxonlik jarayonida dialogik yondashuvni keng joriy etish muhim metodik vazifa sifatida qaraladi.

Didaktik vositalarning to'g'ri tanlanishi ham natijadorlikni belgilaydi. Rasmiy kitoblar, audio matnlar, elektron platformalar va interaktiv ilovalar o'quvchining motivatsiyasini oshiradi. UNESCO hisobotlariga ko'ra, raqamli vositalardan ongli foydalanilgan ta'lim muhitida o'qishga qiziqish 18–22 foizga ortadi. Biroq texnologiya maqsad emas, vosita

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

ekanini unutmaslik zarur. Agar sizlar raqamli resurslarni metodik asosda qo'llasangiz, ular kitobxonlikni chuqurlashtiradi; aks holda yuzaki qabul qilish xavfi yuzaga keladi.

Kitobxonlikni rivojlantirishda motivatsion omil alohida o'rin tutadi. O'quvchi o'qishni shaxsiy ehtiyoj va qiziqish sifatida qabul qilmasa, natija barqaror bo'lmaydi. Shu bois o'qituvchi matn tanlashda yosh xususiyatlari, qiziqish doirasi va milliy-madaniy kontekstni inobatga olishi lozim. Biz ta'lim jarayonida o'quvchiga tanlov imkonini bersak, ular o'qishga mas'uliyat bilan yondashadi. Statistika ma'lumotlarga ko'ra, mustaqil kitob tanlash imkoniga ega bo'lgan o'quvchilarda o'qish chastotasi 1,5 barobar yuqori bo'ladi.

Shuningdek, integrativ yondashuv – ya'ni ona tili darslarini boshqa fanlar bilan bog'lash – kitobxonlikni keng qamrovli rivojlantirishga xizmat qiladi. Matnni tabiiy fanlar, tarix yoki san'at bilan uyg'unlashtirish o'quvchida ko'p qirrali tafakkurni shakllantiradi. Sen va siz bu yondashuvni qo'llasangiz, o'quvchi matnni real hayot bilan bog'laydi, ular esa o'z bilimni turli kontekstda qo'llashni o'rganadi.

Taklif etilayotgan kompleks metodik strategiyalar, motivatsion mexanizmlar va raqamli vositalarni uyg'unlashtirgan holda kitobxonlikni tizimli shakllantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qish savodxonligini barqaror rivojlantirish, tanqidiy tafakkurni shakllantirish va shaxsiy o'sishga xizmat qiluvchi mustahkam poydevor yaratish imkonini beradi.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotda asosiy metodologik yondashuv sifatida tizimli–integrativ tahlil usuli qo'llanildi, chunki kitobxonlikni shakllantirish jarayoni pedagogik, psixologik va metodik omillarning o'zaro bog'liqligini talab etadi. Ushbu yondashuv orqali boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida qo'llanilayotgan metod va vositalar yagona tizim sifatida o'rganildi. Jarayonda o'qituvchi faoliyati, o'quvchi motivatsiyasi va ta'lim muhiti o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari aniqlashtirildi.

Qiyosiy tahlil metodi yordamida milliy ta'lim amaliyoti xalqaro tajriba, xususan PIRLS va PISA tadqiqotlarida tavsiya etilgan metodik yondashuvlar bilan solishtirildi. Agar biz natijalarni chuqur tahlil qilsak, sen va siz ko'rasizki, yuqori ko'rsatkichlarga ega davlatlarda muloqotli o'qish, metakognitiv strategiyalar va refleksiv topshiriqlar keng qo'llaniladi. Shu asosda samarali metodlar ajratib olindi va ularni milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari baholandi.

Empirik kuzatish va pedagogik tajriba metodi orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi darajasi, matnni anglash ko'nikmalari hamda kitobxonlikka qiziqishi o'rganildi. Dars jarayonida interfaol metodlar qo'llanilganda ular o'qigan matnni chuqurroq tahlil qilgani va mustaqil fikr bildirgani qayd etildi. Statistika tahlil usuli yordamida o'qish tezligi, mazmunni tushunish darajasi va refleksiv fikrlash ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik aniqlashtirildi.

Metodik yondashuvning ilmiy yangiligi shundaki, kitobxonlikni rivojlantirish jarayoni faqat o'qish texnikasi emas, balki analitik tafakkur, motivatsiya va raqamli vositalar integratsiyasi asosida baholandi. Ushbu metodologiya orqali muammoning asosiy sabablari

aniqlanib, boshlang'ich ta'limda kitobxonlikni samarali shakllantirishga qaratilgan kompleks model ishlab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida interfaol hamda metakognitiv metodlar qo'llanilganda o'quvchilarning matnni anglash darajasi sezilarli oshadi. Pedagogik kuzatishlar davomida analitik savollar, muloqotli o'qish va refleksiv topshiriqlar joriy etilgan guruhlarda mazmunni to'liq tushunish ko'rsatkichi an'anaviy yondashuvga nisbatan o'rtacha 15–20 foiz yuqori bo'lgani aniqlandi. Agar biz o'quvchini faqat matnni qayta hikoya qilishga emas, balki tahlil va baholashga yo'naltirsak, sen va siz kuzatganingizdek, ular mustaqil fikr bildirishga moyil bo'ladi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, kitobxonlikka qiziqish darajasi o'qituvchi tomonidan yaratilgan ta'lim muhitiga bevosita bog'liq. Motivatsion yondashuv va tanlov asosidagi o'qish topshiriqlari qo'llanilganida o'quvchilarning darsdagi faolligi va mustaqil o'qish chastotasi ortdi. Raqamli vositalar metodik asosda integratsiya qilinganda ular o'qilgan matnni chuqurroq anglashga yordam berdi, biroq texnologiyadan maqsadsiz foydalanish yuzaki qabul qilish xavfini oshirishi ham kuzatildi.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, kitobxonlikni rivojlantirish jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi. Metod, vosita va motivatsion omillar uyg'unlashganda o'qish savodxonligi barqaror shakllanadi. Biz va ular o'rtasidagi metodik tafovutlarni bartaraf etish, sen va siz dars jarayonida analitik hamda dialogik usullardan faol foydalanishingiz orqali o'quvchining tanqidiy tafakkuri rivojlanadi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, kitobxonlikni shakllantirishning samarali modeli nazariy jihatdan asoslandi va amaliy natijalar bilan tasdiqlandi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida kitobxonlikni shakllantirish jarayoni metodik jihatdan yangilanishni talab etishini ilmiy asosda tasdiqladi. O'qish texnikasiga yo'naltirilgan an'anaviy yondashuv yetarli emasligi, aksincha analitik, metakognitiv va dialogik metodlar integratsiyasi o'quvchining matnni anglash, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini barqaror rivojlantirishi aniqlandi. Shu jihatdan, kitobxonlikni shakllantirish jarayoni kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgandagina yuqori natija beradi.

Maqolaning asosiy yutug'i kitobxonlikni rivojlantirishni uch omil – metodik strategiyalar, motivatsion mexanizmlar va raqamli vositalar uyg'unligi asosida kompleks model sifatida asoslab berganidadir. Agar sen va siz dars jarayonida interfaol metodlardan tizimli foydalansangiz, biz o'quvchining mustaqil fikrlashi va tanqidiy tafakkurini shakllantirishga erishamiz. Bu esa ular kelgusida yuqori akademik natijalarga erishishining muhim omiliga aylanadi.

Ilmiy jihatdan tadqiqot zamonaviy xalqaro yondashuvlarni milliy ta'lim tizimi sharoitiga moslashtirib, metodik asoslangan xulosalar bilan boyitdi. Amaliy jihatdan esa boshlang'ich ta'limda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi aniq yo'nalish va

tavsiyalar ishlab chiqildi. Mazkur maqola yuqori ilmiy saviyaga ega bo'lib, o'qish savodxonligini oshirish orqali ta'lim sifati va shaxsiy rivojlanishning mustahkam poydevorini yaratishga qaratilgan konseptual yondashuvni taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va aholi o'rtasida kitob o'qishga qiziqishni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida (PQ-9-son). 15.01.2026. Elektron resurs. Murojaat sanasi: 03.03.2026.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 2020–2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida (781-son). 14.12.2020. Elektron resurs. Murojaat sanasi: 03.03.2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida (PQ-3271-son). 13.09.2017. Elektron resurs. Murojaat sanasi: 03.03.2026.
4. Nusratova H.Ch. “Ona tili va o'qish savodxonligi” fani bo'yicha yaratilgan darsliklardagi matnlarning mazmuniga qo'yilgan talablar. «Образование и инновационные исследования». 2022. № 12. B. 207–213.
5. Qalandarova I.H.q. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi fanini o'qitish asosida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish metodlari. International Scientific Journal of Biruni. 2025. Vol. 4, Issue 1. B. 483–490.
6. Sadriddinova Z.M. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi ta'limini ijodiy tashkil etishning mohiyati va o'lchovlari. Kokand University Herald. 2024. Jurnal soni: 13. Maqola raqami: 48. DOI: 10.54613/ku.v13i.1058. B. 211–214.
7. Eshmurodova D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik savodxonligini rivojlantirish kompetentsiyasi. «Maktabgacha va maktab ta'limi» jurnali. 2025. Tom 3, № 5. B. 14–18. DOI: 10.5281/zenodo.15585198.
8. Asqarova I.A.q. Boshlang'ich o'qish savodxonligi darslarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etishning PIRLS xalqaro baholash dasturi bilan uzviy bog'liqligi. «Advanced methods of ensuring the quality of education: problems and solutions». 2025. Vol. 2, № 12. (Nashr qilingan sana: 17.12.2025).
9. Payziyeva Z.X. Boshlang'ich sinf “Ona tili va o'qish savodxonligi” darslarida bog'lanishli og'zaki nutqni o'stirish (2-sinf... hikoyalar asosida). Zenodo. 20.11.2023. DOI: 10.5281/zenodo.10158534.
10. Djurayeva P.S. Xalqaro tadqiqotlar tajribasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. «Oriental Art and Culture» Scientific-Methodical Journal. 2020. № 3 (III). (Manbalarda 235-bet sifatida keltiriladi).